

BALLA PÉTER

Báthori István király és Jan Zamoyski kancellár kapcsolata – egy sikeres együttműködés története

Bevezetés

Azért választottuk tanulmányunk témájának Báthori István lengyel király és Jan Zamoyski lengyel kancellár kapcsolatát, mert ez a téma szinte érintetlen mind Magyarországon, mind Lengyelországban. Ennek az az elsődleges oka, hogy a korszakról szóló közvetlen (primer) források is már csak 19-20. századi forrásközlésekben maradtak ránk, azok is főleg latin nyelvűek. Másrészt Báthori István és a Báthori család a magyar történelemben betöltött szerepe miatt illetve az egyes családtagok (például Báthori Zsigmond vagy Báthori Gábor) magánélete, habitusa és rossz politikai döntése miatt negatívan befolyásolta a Báthori Istvánról kialakított képet is. A Báthoriak botrányaival Nagy László monográfiája foglalkozott az 1980-as évek közepén.¹

A Rzeczpospolita (Lengyel-Litván Nemesi Köztársaság) a koraújkor talán legspeciálisabb államának tekinthető. Egy olyan monarchiáról van szó, ahol a királyt a nemesi rendek választották. Ha meghalt az uralkodó, a gnieznói érsek (aki egyben interrex) kinyilvánította, hogy a trón betöltetlen, és megkezdődhetett a korteshadjárat. Európa minden szegletéből sereglettek a királyjelöltek követői, akik mindenféle ígéreteket tettek, majd azt választották, aki az akut politikai válságra a legjobb választ tudta adni. A lengyel államapparátus vezetője a főkancellár volt (akik valójában ketten voltak, mivel a litvánoknak külön, de a lengyelekével megegyező állami gépezete volt), akit az uralkodó nevezett ki a szenátorok (főrendiek, latinul ordines senatorii) közül. Eltérően más országtól, nem tartozott felelősséggel az uralkodónak. A Rzeczpospolitában a törvény uralkodik, nem a király (Lex regnat, non rex). Ha anakronizmussal akarunk élni, azt is mondhatnánk, hogy ez egy alkotmányos monarchia volt, ahol az uralkodó az államfő, míg a főkancellár a kormányfő/miniszterelnök. Éppen ezért nem mindegy, hogy milyen a király és a kancellár viszonya. Marcin Kromer szerint a kancellár a király szeme, füle és keze: vagyis akkor tudta az

¹ Nagy László: A rossz hírű Báthoryak. Budapest, 1985.

uralkodó keresztülvinni akaratát a szejmen és a lengyel köznemességen (szlachta), ha a kancellár mellette állt. Ez a kapcsolat Báthori és Zamoyski között harmonikusnak mondható mindvégig.

Ennek a tudományos közlésnek egyik nagy újdonsága, hogy forrásként használ olyan lengyelországi munkákat, amelyeket még a magyarországi kutatásban alig vagy egyáltalán nem hasznosítottak. Az egyik munka a krakkói kancellárián titkárként dolgozó Reinhold Heidenstein munkája,² a másik egy 19. századi forráskiadvány.³ A Rzeczpospolita történetével Magyarországon viszonylag kevesen foglalkoznak, érdemes viszont kiemelni Ring Éva nevét, aki egy egész könyvet szentelt a lengyel-litván államszövetség történetének.⁴ Ugyanakkor az angolszász és a lengyel historiográfia kiemelt helyet szán a Rzeczpospolita történetének.⁵⁶ A Jan Zamoyskiról szóló monográfiák közül egy régebbit és egy újabbat érdemes kiemelni.⁷⁸ A kancellár életével viszonylag sokat foglalkoztak a lengyel koraújkori kutatók közül, viszont ezen munkák vagy csak az életéről, vagy csak III. Zsigmonddal való kapcsolatáról szólnak,⁹ Báthorival való együttműködéséről nem írnak részletesen.

Sajnos a közelmúlt történetírása még mindig szerény helyet biztosít Báthori Istvánnak. Magyarországon nincs „Báthori-kultusz”. Ugyanakkor utalnunk kell olyan történészekre, akik munkásságukkal hozzájárultak Báthori István történeti portréjának a megrajzolásához. Ezt a munkát Nagy László¹⁰ folytatta Veress Endre¹¹ és Szádeczky-Kardoss Lajos¹² nyomán. Ami azért is figyelemreméltó, mert mind Ve-

² Reinhold Heidenstein: *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti Libri XII*. Francofurti, 1672. (továbbiakban: Heidenstein, 1672)

³ Archiwum Jana Zamoyskiego, Kanclerza i Hetmana Wielkiego Koronnego. Tom I-IV. Wydał: Wacław Sobieski. Kraków, 1904-1948.

⁴ Ring Éva: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” (A lengyel nemesi köztársaság válságának anatómiája). Budapest, 2003.

⁵ Daniel Stone: *The Polish-Lithuanian State: 1386-1795*. Seattle, 2001.

⁶ *Citizenship and Identity in a Multinational Commonwealth. Poland-Lithuania in context, 1550-1772*. Edited by Karin Friedrich, Barbara M. Pendzich. *Studies in Central European Histories Series*. Leiden, 2009.

⁷ Artur Śliwiński: *Jan Zamoyski, kanclerz i hetman wielki koronny*. Warszawa, 1947.

⁸ Sławomir Leśniewski: *Jan Zamoyski: hetman i politik*. Warszawa, 2008.

⁹ Walter Leitsch: *Sigismund III. Von Polen und Jan Zamoyski: Die Rolle Estlands in der Rivalität zwischen König und Hetman*. Wien, 2006.

¹⁰ Báthory István emlékezete. Szerk.: Nagy László. Budapest, 1994. (továbbiakban: Nagy, 1994)

¹¹ Veress Endre (Békés, 1868. február 15. – Pécs, 1953. november 24.): történetszerző, tanár. Bukarestben nevelkedett, egyetemi tanulmányait 1891-től Kolozsvárott végezte. 1893-ban a kolozsvári Kereskedelmi Akadémia helyettes tanára lett. 1894-1897-ig Bécsben az Institut für Österreichische Geschichtsforschung oklevéltani osztályán ösztöndíjas volt. Hazatérve Déván tanított. Erdély 16-17. századi történetét kutatta. <http://mek.niif.hu/03600/03630/html/v/v29595.htm> alapján (letöltési ideje: 2012.02.25)

¹² Szádeczky-Kardoss Lajos (Pusztafalu, 1859. április 5. – Budapest, 1935. december 29.): történész, egyetemi tanár, az MTA tagja 1888-tól, 1882-től 1891-ig a budapesti Egyetemi Könyvtár tisztviselője.

ress Endre, mind Szádeczky-Kardoss Lajos a huszadik század 30-as és 40-es éveiben kutatott, míg Nagy László tanulmánykötete 1994-ben jelent meg. Egy félévszázadon keresztül nem foglalkozott a történetkutatás Báthori Istvánnal. Viszont a 21. században ismét felbukkant a történettudományban Báthori. Ezen történészek közül az egyik legjelentősebb Gebei Sándor,¹³ aki doktori értekezésében Báthori István királlyá választásával foglalkozott alapul véve de meg is cáfolva Szádeczky Lajos egykori tanulmányának¹⁴ bizonyos téziseit nem is beszélve a dolgozat új kutatási eredményeiről. Horn Ildikó egy terjedelmes tanulmányt szentelt a fejedelem egyéniségének.¹⁵ Szintén Horn Ildikó foglalkozott Báthori István és Jagelló Anna házasságával is.¹⁶ A Báthori-évek arra ösztönöztek néhány külföldi, javarészt lengyel, vagy lengyel származású történészt, hogy foglalkozzanak a „terror hostiummal” (azaz Báthori Istvánnal). Ezek egy része megjelent magyar nyelven is, közülük kiemelkedik Norman Davies könyve.¹⁷

A két főszereplő életútja és karrierje találkozásukig

Mielőtt részletesen elemeznénk Báthori és Zamoyski viszonyát, szükséges röviden ismertetni életrajzukat.

Báthori István 1533-ban született Szilágysomlyón, a Báthori család somlyói lezármazottjaként. Nevelését apja korai halála miatt Várdai Pál esztergomi érsek vette át. Karrierje nagyon gyorsan emelkedett: már az 1540-es években I. Ferdinánd bécsi udvarában apródként szolgált, és részt vett abban a küldöttségben, amelyben a király lányát, Katalint a mantuai herceghez küldte, azért, hogy összeházasodjanak. Báthori Istvánt, aki nagyon művelt volt (kiváló politikai író, legjobb művei a magyar várháborúk koráról szólnak, amelyek a 16. század remekei),¹⁸ valószínűsíthető, hogy megérintette az észak-itáliai városállamok anyagi, és kulturális gazdagsága. Ez is közrejátszhatott abban, hogy amikor egész Európában, a Magyar Királyságban és az Erdélyi Fejedelemségben, de még Rzeczpospolita-ban is gyorsan és sikerrel hódított

1883-tól a budapesti egyetem tanára. 1891-től a kolozsvári, 1919-től a szegedi egyetem magyar-történelem tanára. 1920-22-ben nemzetgyűlési képviselő. Román, lengyel levéltárakban, Törökországban (a Thököly-emigráció után) kutatott, 1895-ben Zichy-féle kaukázusi expedícióban vett részt, annak naplóját is megírta. Nagyszámú, főleg a 16-17. századi Erdély történelmével foglalkozó munkája jelent meg. <http://mek.niif.hu/03600/03630/html/sz/sz25475.htm> alapján (letöltési ideje: 2012.02.25)

¹³ Gebei Sándor: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Szeged, 2007. (továbbiakban: Gebei, 2007)

¹⁴ Szádeczky Lajos: Báthory István lengyel királlyá választása 1574-1576. Budapest, 1887.

¹⁵ Horn Ildikó: Báthory István uralkodói portréja. In: Portré és imázs (Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban). Szerk.: G. Etényi Nóra - Horn Ildikó. Budapest, 2008. 363-400.

¹⁶ Horn Ildikó: A könnyező krokodil. Budapest, 2007.

¹⁷ Norman Davies: Lengyelország története. Budapest, 2006. (továbbiakban: Davies, 2006)

¹⁸ Barta Gábor: Az erdélyi fejedelemség születése. Budapest, 1979. 264.

a reformáció, ő akkor is megőrizte katolikus hitét. 1556-ban köszöntötte az Erdélybe visszatérő Jagelló Izabellát és János Zsigmondot.¹⁹ 1559-től kinevezték Erdély legfontosabb katonai pozíciójára, a váradi főkapitányságnak az élére egyben bihari főispánnak. Ez a bizonyítéka annak, hogy az ekkor még csak 26 éves István igen tehetséges, és János Zsigmond támogatását is élvezte. 1562-ben a Hadad mellett vívott csatában vereséget szenvedett (bár a közhiedelemmel ellentétben nem ő, hanem Némethi Ferenc vezette a hadsereget). 1565-ben a béketárgyalások következtént küldte Miksa királyhoz János Zsigmond, aki a török támadás hírére Báthorit túszként tartotta fogva Prágában. A prágai „börtönévek” alatt rengeteget olvasott, és annak ellenére, hogy a házi őrizet nem volt igazából börtön, mégis annyira megsértődött, hogy bár kiválóan beszélt a német nyelvet, soha többet nem szólalt meg németül.²⁰ Amíg Prágában raboskodott, a könnyen befolyásolható és fiatal János Zsigmond a vele azonos valláson (unitárius) lévő Bekes Gáspár²¹ befolyása alá került, így a haza érkező Báthori Gyulafehérváron háttérbe szorult. Az első kitörési pontja 1570-re tehető, amikor is az Erdélyt közjogi értelemben nemzetközi szinten elismerő szerződést, a speyeri egyezmény megkötését úgy tudta magyarázni az erdélyi rendek előtt, hogy az az ő érdeme, miközben ennek oroszlánrészét Bekes tárgyalta le. A tárgyalások utolsó szakaszában ugyanis Miksa Báthorit küldte Gyulafehérvárra a szerződés majdnem végleges szövegével,²² így az erdélyi rendek úgy gondolták, hogy Báthori István volt a tárgyalások főszereplője.

1570-ben váratlanul meghalt János Zsigmond. Az egyezés értelmében Bekes Gáspárt Miksa magyar király vajdának nevezte ki, hogy az ő nevében igazgassa Erdélyt. Viszont a Porta nem szeretne volna, ha egyesülnek a nyugati és a keleti területek. Ezt a helyzetet érzékelte Báthori István, aki maga is testamentumos úr²³ volt, s ebben a helyzetben, a szokásoknak és a törvényeknek megfelelően, fejedelmválasztó gyűlést hívott össze. 1571. május 25-én ült össze az az országgyűlés, ahol

¹⁹ Veress Endre: Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezései. I. kötet. 1556-1575. Kolozsvár, 1944. I. (továbbiakban: Veress, 1944)

²⁰ Nagy, 1994. 19.

²¹ Bekes Gáspár (kornyáti) (1520-1579): kismemesi család sarjaként született, majd Petrovics Péter hadapródja lett. Később Erdélybe került, ahol, miután unitárius vallású volt, könnyen szerzett befolyást és birtokot. János Zsigmond udvarában az 1560-as évek végén a legbefolyásosabb főúr lett, testamentumos úr. 1571-ben szembekerült a fejedelmi trónért vívott harcban Báthorival, de a kerelőszentpáli csatában vereséget szenvedett. Ezután a Rzeczospolitában élt, mivel Miksa király, korábbi pártfogója, megtagadta. Később István király megbocsátott neki, akinél katonai parancsnokként harcolt IV. Iván ellen, a livónai háborúban. Vilniusban található az úgynevezett Bekes-hegy, amit köztudatban sírjával azonosítanak. Ez a rövid életrajzi áttekintő Szádeczky Lajos: Kornyáti Békés Gáspár (Budapest, 1887) tanulmánya alapján készült.

²² Wolfgang de Bethlen: Historia de Rebus Transsylvanicis. Tomus II. 1783. 201. (Bethlen munkája megjelent magyar fordításban is: Bethlen Farkas: Erdély története. III. kötet. Budapest, 2004.)

²³ A fejedelem végrendeletét ismerő, és az annak a végrehajtásával megbízott főúr.

István bátyját, Kristófot jelölték fejedelemnek. Viszont Kristóf betegségére hivatkozva azt kérte, hogy a nála alkalmasabb öcsét válasszák meg. Így a gyűlés közfelkiáltással somlyói Báthori Istvánt választotta meg fejedelmének, bár az országgyűlés döntésének a törvényes voltát meg lehet kérdőjelezni. Egyrészt nem szavazásról, hanem közfelkiáltásról volt szó, másrészt nem vett részt mindenki ezen a gyűlésen.²⁴ Báthori igényelte mindkét, országának az életét befolyásoló nagyhatalom elismerését, a magyar királyét és a Szelim szultánét is, ezért Miksának titokban hűséget esküdött²⁵ mint vajda, hiszen Miksa nem ismerte el őt választott fejedelemnek. A törökök szemében Báthori István, és nem a Habsburg-párti Bekes volt az ideális jelölt, mivel így a Magyar Királyság nyugati és keleti megosztottsága továbbra is fennmaradt (nem került a Hódoltság a Habsburgok gyűrűjébe), éppen ezért a török szultán 1572-ben hozzájárult a fejedelemségének örökletessé tételéhez (a szultánt leginkább a befizetett adó és nem az uralkodói cím érdekelte). Bár Miksa azt színelte, örül, hogy Báthori lett Erdély vezetője (már csak azért is, mert Báthori katolikus, Bekes protestáns felekezetű volt), mégis a háttérből támogatta Bekes Gáspár Báthori elleni szervezkedését 1573-ban. A mozgalom megbukott, és Báthori megkezdte leszámolását belső ellenzékével: a Bekes család központját, Fogarast elfoglalta, embereit börtönbe vetette (például Gyulai Pált), Bekest megfosztotta minden birtokától, aki így Miksához menekült. Miksa támogatásával a Magyar Királyság területén hadsereget toborzott (Bekeshez csatlakozott például Balassi Bálint költő is), ez idő alatt pedig Erdélyben a székelyeket és a szászokat próbálta a fejedelem ellen fordítani. Bekes erdélyi „hadjáratát” 1575. július 8-án Báthori mindenfajta erdélyi ambíciójával egyetemben derékba törte: ezen a napon vívták a kerelőszentpáli csatát. A csata sokáig eldöntetlen volt, de Báthori tapasztalata és Bekes rossz taktikai érzéke (illetve Hagymási Kristóf „testamentumos úr” átállása), a fejedelemnek hozta meg a győzelmet.²⁶ Kerelőszentpál után már egy újabb és sokkal merészebb akció kivitelezésére került sor: megakadályozni a Habsburgok lengyel királyságát.

Jan Sariusz Zamoyski az általánosan elfogadott álláspont szerint 1542. március 19-én született Skokówkában,²⁷ ugyanakkor az egyik legjelentősebb korabeli történétíró, Reinhold Heidenstein kancelláriai titkár Zamoyski születési évét 1541-re teszi.²⁸ Apja Stanisław Zamoyski (1519-1572) már mágnás volt. Ezt bizonyítja, hogy

²⁴ Báthoriak kora. Szerk.: Varga Katalin. Budapest, 1982. 8.

²⁵ Veress, 1944. I. 115.

²⁶ Erdély története. I. kötet. A kezdetektől 1606-ig. Főszerk.: Köpeczi Béla. Budapest, 1986. 447.

²⁷ Marek Plewczyński: Jan Zamoyski herbu Jelita (1542-1605) hetman wielki. In: Łukasz Kadziela: Hetmani Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Warszawa, 1995. 114. (továbbiakban: Plewczyński, 1995)

²⁸ Reinhold Heidenstein: De vita Joannis Zamoscii. In: Collectanea vitam resque gestas Joannis Zamoscii illustrantia. Wydał: Adam Titus Działyński. Poznań, 1861.

betöltötte a chełmi kastellán (várnagy, latinul castellanus) és az udvari csapatok kapitányának posztját is.²⁹ Anyja Anna Herburt, egy 12-13. századi nagy múltú nemesi család sarja,³⁰ akinek „rokonai és atyafisági viszonyai messze földön ismertek.”³¹

Már fiatalon katolikusok tanították, minden idejét a tanulásnak szentelte. Franciaországba ment, ahol az egyik jelentős főúr fiait tanította. A műveltségéről és a tudományokban való jártasságáról szóló hírek hamar szárnyra kaptak, és ezt megpróbálta a nemesekkel történő kapcsolatépítésre kihasználni. Tanult Párizsban és Padovában, ahol a kálvinista hitről áttért a katolikusra.³² Padovában doktorált, a római szenátusról írta dolgozatát (*De senatu Romano*, 1563). II. (Jagelló) Zsigmond Ágost (1520-1572) felfigyelt a fiatal tanult nemesre, akit az udvarba hívott. Itt a fiatal Zamoyski pályája hamar felívelt, ugyanis 1565-ben kinevezték a királyi levéltár vezetőjének (*secretarius*). Az volt a feladata, hogy megőrizze a kiváltságokról és a diplomáciai kapcsolatokról szóló iratokat, okleveleket.³³

1572-ben II. Zsigmond Ágost halálával kihalt a Jagelló-dinasztia. Zamoyski a király haláláról állítólag egy levélből értesült. Miután elolvasta a levelet, „oly mértékben átadta magát a zokogásnak, hogy nem tudott megszólalni.”³⁴ Ugyanakkor elképzelhető, hogy ezek a könnyek nem annyira a király iránt érzett tiszteletből hullottak. Nem sokkal Zsigmond Ágost halála után elterjedt az a hír, hogy ha kicsit tovább él a király, Zamoyskit nevezi ki a Lengyel Királyság főkancellárjának Walenty Dembiński helyére,³⁵ de erre még visszatérünk. Az 1569-es lublini unió végzése szerint, ha Zsigmond Ágost törvényes utód nélkül hal meg, abban az esetben a két ország visszanyeri királyválasztó jogát. Ezzel 1573-ban éltek is, amikor a Zamoyski által is támogatott Valois Henriket választották uralkodójuknak. A szabályok szerint küldöttség indult Párizsba, hogy a király hitet tegyen ígéretei megtartására, és a nemesi kiváltságok megőrzésére. Ebben a küldöttségben részt vett Jan Zamoyski is, akinek Valois Henrik elnyerte a bizalmát. Ezt követően visszavonult Zamoścra, és ezentúl a „gondolatait a Múzsáknak szentelte”.³⁶ Zamoyski igen agilis ember volt, így érdemes fenntartással kezelnünk a „nyugalomba vonulását”. Mi sem jobb bizonyíték erre, mint az, hogy már 1575-ben, a Henrik távozásával beállt interregnum

²⁹ Archiwum Jana Zamoyskiego, Kancelerza i Hetmana Wielkiego Koronnego. Wydał: Wacław Sobieski. Kraków, 1904. XXVII.

³⁰ <http://pl.wikipedia.org/wiki/Herburtowie> (letöltési ideje: 2013.03.11)

³¹ Archiwum I. 1904. XXVII. „...cognitionibus et affinitatibus late longeque...”

³² Plewczyński, 1995. 115.

³³ Archiwum I. 1904. XXVIII.

³⁴ Archiwum I. 1904. XXIX. „...in lacrimas se totum effudit ita, ut fari non posset”

³⁵ Uo.

³⁶ Uo. „...rationem cum Musis habuit”

kezdetén visszatért a politikai életbe, és megpróbálta saját politikai elképzeléseit elfogadtatni a rendekkel.

Báthori és Zamoyski találkozása: az 1575-ös királyválasztás

Az 1575-ös királyválasztás a Rzeczpospolita történetének talán egyik legfordulatosabb politikatörténeti eseménye volt. Báthori István kiváló politikai érzékének köszönhető a megválasztását. Az elterjedt nézet szerint, amire Norman Davies is utal,³⁷ Báthori Jan Zamoyskinak köszönhető a megválasztását, aki a szlachta (közö nemesség) vezetőjeként vitte győzelemre a „Báthori-pártot”, azaz választotta meg királynak Báthori Istvánt. Ennek a tézisnek bizonyos pontjait érdemes átgondolni. Az első, hogy Jan Zamoyski valóban a szlachta vezetője volt-e. Ahogy az előző fejezetben már utaltunk rá, már az idősebb Zamoyski is viselt udvari tisztséget, amelynek előfeltétele volt a korban, hogy a szenátori rend (ordines senatorii) tagja legyen. A fia Zsigmond Ágosttól többek között belzi sztarosztaságot (a királyi birtokok helytartója) nyerte el, ami szintén főnemesi rangot követelt meg.

A mágnások (arisztokraták) és a szlachta közötti ellentétek a Rzeczpospolita korai története során szinte folyamatosak voltak, amelyek a királyválasztásokon hatványozódva jelentek meg. A nemesség két része között nemcsak vagyoni, de politikai különbségek is húzódtak. A Szenátus (ahol a mágnások és az egyházi vezetők voltak jelen) inkább a Habsburgok felé, míg a szejm alsóháza, a Képviselőház küldöttei Habsburg-ellenesek voltak. Jan Zamoyski és társai, akiket a Habsburgok kérlelhetetlen ellenfeleinek tartanak számon a források, 1575-ben kisebbségben voltak a Szenátusban. Zamoyski tudta, hogy csak ezt a nyomasztó többséget úgy tudja ellensúlyozni, ha megnyeri a köznemességet. Politikai programjában hangsúlyt fektetett a szlachtások (köznemesek) megnyerésére. A Szenátus ülésén elmondott beszédében amellet érvelt, hogy a Jagelló-dinasztia egyetlen élő tagját, Annát jelöljék. Ezt támogatta több vajda és kastellán is, például Piotr Zborowski, Stanisław Szafraniec, Jan Kostka vagy Jan Tarlo,³⁸ a korabeli politikai elit vezető alakjai. A későbbi kancellár azt hozta fel indokként, hogy a Jagelló-dinasztia „nemzeti” királyi ház, és a „fehér sas egyébként úgyse fér meg a feketével.”³⁹ Zamoyski a lehető legjobb választásnak azt tartotta volna, ha valamelyik lengyel főúrhoz adnák hozzá Annát, így biztosítva a Jagelló-vér továbbélését. Ezt a javaslatot a szlachta is örömmel fogadta, így a Habsburg-ellenes főurak programját a köznemesség is magáévá tette. Vagyis arról van szó, hogy a szlachta politikai programját Zamoyski kreálta, amelynek a végcélja Jagelló Anna megválasztása lett volna, és kialakult egyfajta „koalíció” a Habsburg-jelölést elutasító szenátorok és a képviselők között, amelynek

³⁷ Davies, 2006. 339.

³⁸ Heidenstein, 1672. 91.

³⁹ Gebei, 2007. 31.

vezéregyénisége Zamoyski lett, ami nem meglepő, mivel jó kapcsolatai voltak neki és felmenőinek is az utolsó Jagellóval, így a Jagelló-restaurációt csakis ő képviselhette hitelesen.

A „férjkeresés” Báthori nevét Stanisław Szafraniec vetette fel, mivel szerinte a házastársak korban is összeillenek, és az erdélyi fejedelem bírja az Oszmán Birodalom támogatását. Gebei Sándor világosan hangsúlyozza tehát, hogy az „elméleti konstrukció” Zamoyski ötlete volt, de Báthori és Jagelló Anna házasságát nem ő találta ki.⁴⁰ Erre utal az is, hogy eddigi ismereteink szerint nincs arra írásos bizonyíték, hogy Zamoyski Báthori akármelyik követével tárgyalt volna uruk támogatásáról. Jan Zamoyskinak az volt a fontos, hogy a király tartsa tiszteletben Rzeczpospolita jogállását, a nemesség kiváltságait, ne legyen nemzetközileg fajsúlyos személy, és ami a legfontosabb, ne legyen Habsburg. Báthori minden feltételt teljesíteni tudott. Sikerét Gebei Sándor szerint „európai jelentéktelenségének”⁴¹ köszönhette.

Zamoyski és a megválasztott király kapcsolata innen datálható. 1576 elején érkezett meg a lengyel küldöttség Gyulafehérvárra, hogy a törvények értelmében (ami persze egy szimbolikus momentum volt csak) Báthori István még a koronázás előtt hitet tegyen a lengyel-litván állam törvényeire és kiváltságaira. 1576. január 10-én írta első levelét Báthori István Zamoyskinak, amelyben értesíti ekkor már fő lengyel támaszát, hogy megkapta a pacta conventát (választási és koronázási feltételeket), ezekre hitet tett, és válaszát megküldte Filipowski nemesi követ által.⁴² Veress Endre Báthori István király leveleit tartalmazó forrásgyűjteményében szintén közli ezt a levelet mint az első kapcsolatfelvételt. Megjegyzést is fűz hozzá Veress, amely cáfolatra szorul. Szerinte a király és Zamoyski közötti kapcsolat a levél tartalmát és szóhasználatát figyelembe véve közeli, már-már baráti volt, ami bizonyíték arra, hogy Padovában együtt tanultak, vagy legalább is találkoztak.⁴³ A levél formulája megegyezik az középkori-koraújkor egyezményes levélírás szabályaival. A másik, ami azóta tudományos tény, hogy a király Báthori István nem, csak unokaöccse tanult Padovában, tehát Veress Endre következtetése téves.

1576. február 1-jén Zamoyskinak írt levelében (amit elküldött a lengyel és a litván rendeknek is) cáfolja ellenzéke vádjait. Wawrzyniec Kozłowski lengyel nemest visszaküldi a rendekhez, hogy ő is bizonyítsa, hogy minden vád alaptalan. Ennek érdekében, ahogy tud, ő is útra kel, hogy személyesen győzze meg a kételkedőket.⁴⁴ A levél valószínűleg azért indult külön a királyi titkárhoz, hogy tekintélyénél fogva ő is biztosítsa a rendek nyugalma Báthori megérkeztéig, és figyelje a Habsburg-párti

⁴⁰ Gebei, 2007. 32.

⁴¹ Gebei, 2007. 34.

⁴² Archivum I. 1904. 100-101.

⁴³ Veress, 1944. 3-4.

⁴⁴ Archiwum I. 1904. 101-102

csoport mozgolódását, akik még nem tettek le arról, hogy mégis Habsburg legyen a következő király.

Báthori fejedelem, amint megkapta a szultán engedélyét, hogy elfoglalhatja a Rzeczpospolita trónját, útnak indult. Erről szintén levélben értesítette Jan Zamoyskit, vélhetően azért, hogy a lengyel-moldvai határon várja. Báthori, hogy elkerülje a magyar területeket, mivel nem tartotta biztonságosnak a szepességi városok irányából megközelíteni Krakkót, a török uralom alatt álló Moldva felé indult el. Március 21-én, reggel indult útnak az erdélyi küldöttséggel, és „Isten segedelmével a szűk erdélyi hágókon át érjük el az első moldvai várost, Tatrost”, ahonnan hozzávetőleg „tíz vagy tizenegy nap késedelemmel érjük el a lengyel határt”.⁴⁵

Hivatali karrierépítés

1576. május elsején királlyá koronázták Báthori Istvánt, így a legitimáció utolsó lépcsőfoka volt, ugyanakkor a királyságának az elismertetéséért vívott harca ezzel nem zárult le. A nemesség egy része, a litvánok nagy többsége és a német polgársággal bíró jelentős városok (például Danzig) nem ismerték el királyuknak Báthorit, vagy Miksát akarták a trónra emelni. A kedélyek lecsillapításában a király számíthatott a támogatóira, ebben leginkább Jan Zamoyski tüntette ki magát.

Nem térünk ki most a konszolidáció eseménytörténetére, helyette inkább azt vizsgáljuk, hogy mennyire volt szerepe az indulatok lecsillapításában Zamoyski és Báthori szövetségének. Átnéztük a két politikus 1576 és 1578 között kelt leveleit, hogy megtudjuk kikkel egyeztettek, és hogy próbálták csitítani az ország rendjeit. Érdekes eredményekre bukkantunk: a megbékéltetés oroszlánrésze Zamoyskira hárult, a király ebben szinte teljesen passzív volt. Báthori 1576. április 26-án kelt levelében, amit Jan Chodkiewicz litván nagyhetmannak írt, csodálkozását fejezte ki, hogy litvánok annak ellenére nem fogadják el, hogy törvényesen került megválasztásra, és a koronázásra hamarosan sor kerül.⁴⁶ Május negyedikén szintén íródott egy levél, amelyben ismételten saját legitimációját akarta alátámasztani Báthori, arról írt, hogy mindenki ismerje el uralkodójának, mivel a rendek egyhangú támogatásával megválasztották és meg is koronázták királynak.⁴⁷ Egy másik akciója Olbracht Łaski megregulázása volt. A Nagy-Lengyelországban fekvő Sieradz vajdaság vezetőjének, aki nyíltan Habsburg-érezelmű volt, és a koronázás után is nyíltan szembeszállt Báthorival, neki címzett levelében olyan ultimátumot adott, ha négy hét alatt nem hódol be, árulónak bélyegzi, és erővel fog ellene eljárni. A fenyegetéseit tettere változtatta, és katonai úton megszállta a Łaskiak várát, Lanckoronát, a családnak menekül-

⁴⁵ Archiwum I. 1904. 103.

⁴⁶ Veress, 1944. II. 1944. 41.

⁴⁷ Veress, 1944. II. 1944. 42-43.

nie kellett, bár később a király megbocsátott nekik. A király tevékenysége ezekben nagyjából ki is merült.

Valószínűsíthető, hogy Báthori úgy gondolta, olyan emberre kell bízni a lázadók lecsendesítését, akinek tekintélye van a Rzeczpospolitában. Ez pedig Zamoyski volt. A királyi titkár rengeteg levelet váltott ebben az időszakban. Ha a leveleket csoportba rendezzük, akkor a nominálisan a legtöbbet Jan Chodkiewicz nagyhetmannal, György Frigyes porosz herceggel és a porosz rendekkel,⁴⁸ Danzig városával, Laureo pápai nunciussal és jó pár befolyásos lengyel főúri családtagokkal, például a Tęczyńskiekkal levelezett. A diplomáciai kapcsolatok szempontból a két személy között jóval nagyobb munkamegosztás figyelhető meg. A Szentszékkal mindketten egyeztettek, valószínű azért, mert mind a király, mind Zamoyski jó kapcsolatokat épített ki Itáliában. Báthori István a katolikus hit védelmezője, a jezsuiták nagy tisztelője volt, Zamoyski pedig padovai tanulmányai során döntött úgy hogy rekatolizál. A király diplomáciai érzékére utal, hogy élvezte mind XIII. Gergely, mind a Porta támogatását, így gátolva meg a Habsburgok katonai akcióját. Zamoyski kapcsolatot tartott fenn a dán udvarral, hogy biztosítsa országa nyugati határait, de ő inkább a belpolitikai kérdésekkel foglalkozott.

A király nagyon hamar megbizonyosodott Zamoyski hűségéről, és honorálta is azt: 1576. május 16-án alkancellárnak jelölte.

Mielőtt folytatnánk, a téma szempontjából megkerülhetetlen, hogy röviden foglalkozunk a koraújkori lengyel kancelláriával. Amíg a magyar kancellária oklevelek kiadásával és különböző jogi témákkal foglalkozott, amelynek élén főpap állt, addig a Rzeczpospolitában a kancellária a legjelentősebb hivatal volt, amelynek vezetői világiak lehettek, papi személy csak addig tölthette be, amíg nem nevezték ki valamelyik egyházmegye élére. A középkorban a kancellár személye a főpapságból került ki, egészen addig, amíg I. Sándor és I. Zsigmond királyok meg nem reformálták a kancellária intézményét. 1507-ben olyan törvényt fogadott el a sejm, hogy a kancellária tisztségviselőinek a fele a világi, másik fele pedig az egyházi rendből kerüljön ki. Ez később úgy módosult, hogy a kancellár személye csak világi személy lehet, abban az esetben van a jelölésnek gátja, ha már van pozíciója (vajda, kastellán). Ettől akkor tekintettek el, ha ezek a pozíciók családon belül öröklődtek. Papi személy is betölthette ezt a magas funkciót, ha przemysli, chełmi vagy kamenieci püspök volt. A kancellár volt a hivatal vezetője, az alkancellár pedig a helyettese, bár hatáskörükben megegyeztek. Kancellár csak úgy lehetett valaki, ha a jelölés pillanatában betöltötte az alkancellári posztot. A kancellária feladatát tekintve a következők voltak: oklevelek, határozatok, rendeletek, levelek és országos iratok összegyűjtése, rendezése, és királyi pecséttel való ellátása. Ekkoriban a királyi pecsét nem a király, hanem a kancellária kezében volt. A kancellár hatalmát az prezentálta a legjobban,

⁴⁸ A Porosz Hercegség a 16-17. században lengyel vazallus állam volt.

ha a király tudta és engedélye nélkül minél több határozatot ki tudott állítani, és az országpecséttel hitelesíteni, esetleg bizonyos rendelkezéseket visszavonni.

Ha valaki törvénykezdeményezési joggal akart élni, először a kancelláriához kellett fordulnia. Ha a kancellár nem tartotta a hatályos joggal ellentétesnek, akkor a szenátus elé terjesztette, és ott szavazást kért. Ha a szenátorok többsége elfogadta, az indítvány a képviselők és a király elé került, ha ők is rábólintottak, a törvényt a kancellária írásba foglalta, majd nyilvánosan kihirdette. A kancellária magasán kvalifikált jogi hivatalnokai intézkedtek továbbá a magánjogi perekben és a fellebbezésekben, viszont a városjogi eseteket áthárították a királyi ítélőtáblára.⁴⁹ Vagyis a Zamoyskiról szóló lengyel forráskiadványban megjelent latin életrajzban erős csúsztatás az a kijelentés, amire fentebb utaltunk, hogy ha egy kicsivel tovább él Zsigmond Ágost, akkor Jan Zamoyskit kancellárnak nevezi ki. Ezt a lengyel törvények egyszerűen nem engedték meg.

Éppen ezért volt fontos a mindenkori uralkodónak, hogy a királyhoz hű vezetője legyen a kancelláriának. Báthori megválasztásakor ezt a posztot Walenty Dembiński töltötte be, akit 1576-ban kineveztek krakkói kastellánnak, így a helyére automatikusan az addigi alkancellár, Piotr Dunin-Wolski lépett, és így lehetett alkancellár Zamoyskiból.⁵⁰

Zamoyskinak nem kellett sokat várnia a kancellári hivatalra. 1578. március elsején Báthori kancellárnak nevezte ki, miután Piotr Dunin-Wolski atyát plocki püspökké szentelték, így a két hivatal összeférhetetlenné vált. Ezáltal a belzi sztarosza megszerezte a legnagyobb világi hivaltalt, amit egy szenátor betölthet.

Azzal, hogy a király és a kancellár 1578-tól együtt tudott működni, kezdetét vehette a kancelláriai reform. Báthori azt javasolta, amit el is fogadtak, hogy csak az az oklevél a hiteles, amely a király aláírásával és a kancellária hatalmában lévő országpecséttel is el van látva. Ha valamelyik is hiányzik, akkor az irat érvénytelen. Báthori István kivételes politikai rátermettségére utal, hogy úgy tudta növelni a királyi hatalmat az állami intézménnyel szemben, hogy a kancellária hatáskörét nem csorbította.⁵¹

Zamoyski a livóniai háborúban (1580-1582)

Báthori István egyik ígérete az volt a királyválasztáson, hogy kiűzi Livóniából a Moszkvai Nagyfejedelemség katonáit. A livóniai háború 1558-ban kezdődött, és kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen 1582-ig tartott, amit Báthorinak sikerült

⁴⁹ Marcin Kromer: *Poloniarum Rerum, Poloniae Martini Cromeri Liber Alter. De Reipublica et Magistratibus Polonorum*. In: Johann Pistorius: *Polonicae Historiae Corpus. Hoc est poloniarum rerum latini recentes et veteres scriptores*. 1582. 100-101.

⁵⁰ *Archiwum I.* 1904. 483.

⁵¹ Gebei, 2007. 47.

lengyel sikerrel lezárni. 1575 végére, 1576 elejére IV (Rettegett) Iván, érzékelve a választás körüli belső instabilitást, mélyen benyomult Livóniába és Litvániába. Báthori, hogy időt nyerjen, fegyverszünetet kötött IV. Ivánnal. 1579-re sikerült katonailag és pénzügyileg is konszolidálnia a Lengyel-Litván Nemesi Köztársaságot, így már revansot tudott venni Moszkván.

1579-ben a király célja Polock litván város visszavívása volt. Az ostromban részt vett Jan Zamoyski is, bár ekkor nem harcoló alakulat élén, vagyis ennek bizonyítékát nem találtuk meg. Viszont a levelek keltezéséből kiderül, hogy a legtöbb levelet a front környékéről küldték: Polockból, Džisnából. A levelei Caligari pápai nunciusnak íródtak, hogy rajta keresztül értesítsék a Szentszéket a hadjárat lefolyásáról. Rendkívül fontos volt Krakkónak, hogy a pápa támogassa a hadjáratot, amit az „eretnekek” ellen vív, és nehogy hátba támadja a Rzeczpospolitát a Német-Római Birodalom és a Habsburg Monarchia. Az ostrom során négy levelet írt Caligarinak, rögtön augusztusban született az első, míg az utolsó, szeptember 4-én kelt levél, ami egyben a hadjárat utolsó hadműveleteinek a napja volt.⁵²

Zamoyski részt vett a hadjárat eredményeinek a propagálásában is. Báthori, hogy megnyerje az összeülő szejm jóindulatát a jövő évre tervezendő hadjáratához, beszédet intézett a nemességhez. A nyelvtanilag és stilisztikailag is megkomponált oratiót írásba foglalták, és ezt a munkát valószínűleg Zamoyski vitte Wiłnóba nyomtatni.⁵³

Az 1579-es sikeres polocki ostrom meggyőzte arról a lengyel nemességet, hogy érdemes folytatni a Livóniáért folytatott háborút. Báthori István pozíciója is erősödött, mind az országban, mind külföldön. A sikeres polocki ostrom után XIII. Gergely pápa levélben köszöntötte a király győzelmét, a katolikus hit védelmezőjének mondta, és ajándékba egy fölszentelt kardot és süveget küldött.⁵⁴ Iván cár is érezte, hogy Polock elvesztése jelentősen gyengíti pozícióit Livóniában és Litvániában, ezért a halogatás eszközéhez nyúlt, hogy feltartóztassa a lengyeleket. Béketárgyalásokat kért a királytól, de feltételként azt szabta meg, hogy az előző évben fogságba esett moszkvai előkelőket engedje vissza Moszkvába. A király 1580. március 17-én kelt levelében azt írta, hogy követeket küldött a béketárgyalásokra, de nem engedi el a moszkvai foglyokat. Mindkét uralkodó az időt húzta. IV. Iván azért, hogy megfele-

⁵² Archiwum I. 1904. 354, 355-356, 359-360, 361-362.

⁵³ Veress Endre: Báthory István kiadatlan politikai levelei. Ma 421. 106-132. (MTA Kézirattára)

⁵⁴ Veress, 1944. II. 139.

⁵⁵ Abafái Gyulai Pál (1550 k.-1592): erdélyi történetíró, alkancellár, fejedelmi titkár, orvos. Humanista műveltségű erdélyi nemes, unitárius vallású, aki János Zsigmond halála után Bekes Gáspár mellé állt, akinek egzisztenciáját is köszönhette (ő taníttatta Bolognában és Padovában). 1573-ban, amikor Báthori bevette Fogarast, foglyul ejtette Gyulait és börtönbe vettette. Később megbocsájtott neki, Lengyelországban alkancellárnak nevezte ki. A király halála után Zsigmond fejedelem titkára lett, majd Báthori Boldizsár megölette. (Erdély öröksége II. 218.)

lő sereget összegyűjtve visszavághasson a lengyeleknek, Báthori István azért, hogy folytathassa a hadjáratát Livóniáért.

A második hadjáratnak a lefolyásáról a király erdélyi titkára, Gyulai Pál⁵⁶ írt egy beszámolót latin nyelven. Ebben a műben tényszerűen leírja, milyen hadiesemények történtek, kifejezetten utalva a magyar katonák szerepére. A munka megjelent teljes magyar fordításban is, ami Koncz József munkásságához köthető.⁵⁶ Ugyanez a fordítás megjelent forráskiadványban is.⁵⁷

1580. június 16-án Wiłnóból megindult hadseregével Witebskbe (július 27.). Persze előtte gondoskodott a megfelelő utánpótlásról, de 1579-hez hasonlóan, ekkor sem várta meg a későn érkező csapatait, hanem nélkülük indult meg arra gondolva, hogy útközben utolérik.⁵⁸ Itt tartotta meg a király a haditanácsot, ahol arról kívánt döntést hozni, hogy milyen irányban támadjanak. A lengyel hadvezetés mellett érvelt, hogy Szmolenszk városát foglalják el, amit 1514 óta Moszkva kezén volt. A litvánok az előző évi álláspontjuk mellett kardoskodtak, hogy Szmolenszket ostromolják meg, mivel ez a város egyik kulcsfontosságú erődítménye volt Litvániának. Ugyanakkor a király úgy vélte, hogy Wielkie Łukit kellene megostromolni.

Wielkie Łuki ostroma előtt, hogy biztosítsa a hátát, két erődöt be kellett vennie: Wielizt és Uswiatot. Úgy döntött, hogy hadseregéből kiválasztva 7000 embert Zamoyski kancellár parancsnoklata alatt Wieliz alá küldte. A király a többi egységgel Suraz felé nyomult, hogy hidat verjen a Dźwina folyón, és hogy közvetlen összeköttetésben legyen a kancellár egységével. A Suraz és Wieliz közti távolság hozzávetőleg 12 kilométer volt.⁵⁹ Zamoyskinak nehéz volt megközelíteni az erődöt, mivel rossz utak és erdős területek vették körbe. Miután elérték a várost, úgy döntött, hogy mind a három oldalról körülsáncolja a várat (a negyediket nem tudta, mivel a Dźwina határolta), és a lehető legrövidebb idő alatt ágyúztatni kezdte a falakat. Az őrség felmérve helyzetét, a szabad elvonulás reményében feladta a várat. Az ostrom lefolyásáról augusztus 6-án kelt levelében tájékoztatta a királyt.⁶⁰

A lengyel-litván hadsereg augusztus 25-én tábort ütött Kupuya mellett,⁶¹ innen megszemlélte a várat, ami három kilométerre feküdt Wielkie Łukitól.⁶² Másnap a király Wielkie Łuki mellett táborozott le, hogy felkészülhessen az ostromra. Az erőd a Łować (Lovat) folyó mentén feküdt, ami természetes védelmet biztosított a védők-

⁵⁶ Gyulai Pál: Emlékirat Báthori István királynak az oroszok nagyfejedelme ellen 1580-ban viselt háborújáról. Ford.: Koncz József. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1897. X. évf. 467-483.

⁵⁷ Erdély öröksége – Erdélyi emlékirók Erdélyről. II. kötet. Sárkányfogak. Szerk.: Makkai László. Budapest, 1993. 47-62. (Reprint) (továbbiakban: Makkai, 1993)

⁵⁸ Makkai, 1993. 47.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Archiwum II. 1909. 28-29.

⁶¹ Makkai, 1993. II. 50.

⁶² Uo.

⁶³ Makkai, 1993. II. 51.

nek, de a védelmet megerősítették sáncokkal és mesterséges állóvízzel is. Polock példáján tanulva a palánkot tűz ellen megerősítették, földdel vastagon feltöltötték a falakat.⁶³

Az ostromot megelőző, nélkülözhetetlen ostrommunkálatokat (pl. sánc- és árok-ásás) nyugati irányból magyarok, míg az északi erődítéseket Zamoyski parancsnoksága alatt lengyelek és németek készítették. Sikeres munkálatoknak köszönhetően már szeptember elsején elkezdték ágyúzni a várat. A nagy mennyiségű lőpor és ágyúgolyó ellenére a töltések tartották magukat.⁶⁴ Addig lötték a falakat, amíg a magyar sáncok felőli bástyáról annyi töltés le nem esett, hogy azt már meg lehetett gyújtani. A roham annyira sikeres volt, hogy két tornyot is sikerült felégetni. Hogy a védők ne tudják eloltani a tüzet, azt parancsolta Báthori, hogy ássák ki a töltéseket a fal mentén, hogy meg tudják gyújtani a falakat, és hogy aláaknázhassák. Azoknak a katonáknak, akik ebben részt vállaltak, nagy jutalmat ígért.⁶⁵ Az aláaknázás sikeres volt, ugyanis a moszkvaiak nem vették észre. Ezután a kancellár megadásra szólította fel az őrséget, de azok élesen elutasították. Erre válaszul kiadták a parancsot az aknák felrobbantására. A robbanás hatására földtöltés teljes egészében lehullott, így már fel tudták gyújtani a bástyát. Mivel a védők a tüzet nem tudták eloltani, az este folyamán feladták a várost. Szeptember ötödikén véget ért az ostrom. Hihetetlen, hogy mindössze öt nap alatt sikerült bevenni ezt az erődítményt.

A cár újabb békejavaslatot tett követte által, ebben megígérte, hogy a Livóniában elfoglalt 8 várat vissza fogja adni, ha a király kiüríti Wielkie Łukit, Newelt és Wielizt. Azt is felajánlotta továbbá, hogy Livónia címét mindketten használhatják. A király nem fogadta el ezt a javaslatot sem. Már csak két erőd volt, amit be kívánt vennie Báthorinak. Ezek: Zawolocze és Ozieryszcze. Zawolocze nagyon fontos erőssége volt IV. Ivánnak, és hídfőállásként is szolgált a további hadjáratokhoz (Psków bevételére is innen indultak a lengyel csapatok 1581 augusztusában).⁶⁶ Ezt a várat minden oldalról tavak vették körbe, így ezen a természetes védelmi vonalon nagyon nehéz volt átjutni. Hogy az oroszok még inkább bevehetetlenné tegyék, a tavakba karókat szúrtak le, hogy az átkelést még inkább akadályozzák. Báthori Zawolocze bevételére a kancellárját küldte. Zamoyski úgy gondolta, hogy a könnyebb átkelés érdekében fából hidat veret, amivel meg tudják közelíteni a város bástyáját, amit fel akart gyújtatni katonáival. Viszont ezt a hidat csak addig használhatták, amíg el nem értek a karókig, akkor bele kellett ugrani a vízbe és úgy haladni tovább. Így viszont az egyszerre kiugró katonák feltorlódtak, és az ellenség könnyen megtizedelhetette a rohamozókat. Fontos kiemelni, hogy az ősz miatt a víz egyre hidegebb volt, és kezdett befagyni. El lehet képzelni, hogy ezek a katonák micsoda szenvedésnek vol-

⁶⁴ Makkai, 1993. II. 52.

⁶⁵ Makkai, 1993. II. 53.

⁶⁶ Nagy, 1994. 214.

tak kiteve a derékig érő vízben! Viszont a katonák minden nehéz külső körülmény ellenére folytatták az átkelést. Amikor a helyőrség látta, hogy a támadók feltorlód-
tak, kirohanást intéztek ellenük. Az összecsapásban sikerült visszaverni a kitörőket.
Az egyre növekvő hideg és az ostrom elhúzódása miatt megcsappant a sereg harci
kedve. Zamoyski, hogy lelkesítse katonáit, beszédet intézett embereihez hivatkozva
az eddigi sikerekre, a bátorságukra és a király iránt érzett hűségükre.⁶⁷ A király is
érzevelte, hogy Zawoloczé-nél patthelyzet alakult ki, 800 magyar katonát küldött
erősítés gyanánt Károlyi István vezetésével. A védők látva az új katonákat, és mivel
fogyóban voltak a készleteik, feladták a várat. Közeledett azonban már a tél, ezért a
csapatokat a téli szálláshelyre vezették.⁶⁸ Ennek a fontos erősségnek az élére Sibrik
György magyar kapitányt nevezte ki a király.⁶⁹

Az 1580. évi hadjárat mindenképp újabb sikert hozott Báthorinak. Egyrészt sike-
rült IV. Ivánt saját területén megverni. Sikerült fontos moszkvai erődöket elfoglalnia.
Ennek a hadjáratnak is ugyanaz a hátránya, mint az előzőnek is, hogy nem tudta nyílt
csatára kényszeríteni Ivánt, hogy végérvényesen eldöntse a háború menetét.

Az orosz hadjárat talán leglényegesebb hadieseménye Psków (Pszkóv) városának
az ostroma volt 1581-82-ben. Két év sikeres hadjárata arra sarkallta a lengyel elitet,
hogy támogassák Báthori újabb hadjáratának a tervét. Erről a hadjáratról részletes és
színes leírást közöl Jan Piotrowski tábori lelkész, aki részt vett a hadjáratban kezde-
tétől a végéig. Az általa írt forrás egy napló, ahol a napok minden fontosabb esemé-
nyeit leírja. Műve nem mellőzi a személyes véleményét sem, bár néha túl részletező
is. Fontos adalékot ad a magyar-lengyel viszonyról, egyrészt a lengyel és a magyar
katonák közötti kapcsolatról, másrészt Báthori István és Jan Zamoyski viszonyáról.
A pskóvi események bemutatásánál ennek a naplónak a magyar fordítására támasz-
kodtunk, amely Nagy László tanulmánykötetében jelent meg.⁷⁰

A hadsereg egyik felének, amelyet a kancellár-nagyhetman Zamoyski vezetett, a
rossz utakon napi 4 mérföldet (6,4 kilométert), míg a király által vezetett csapatnak
napi 8 mérföldet (12 kilométert) kellett megtenni!⁷¹

Július 29-én ült össze a haditanács, hogy kiválasszák, melyik várost akarják
megostromolni. Két lehetőség merült fel: az egyik Nowogród (Novgorod), a másik
Psków, az ülésen végül úgy döntöttek, hogy Psków ellen vonulnak, ugyanis így a
hátukat biztosítva tudják, emellett lőport tudnak szállítani Riga és Livónia felől, míg

⁶⁷ Makkai, 1993. II. 59.

⁶⁸ Makkai, 1993. II. 60.

⁶⁹ Balla Péter: A Sibrik-fivérek a Báthoriak szolgálatában. Eger, 2011. 14. <http://mek.oszk.hu/09600/0-9605/index.phtml> (letöltés ideje: 2012. 02.25)

⁷⁰ Nagy, 1994. 211-254.

⁷¹ Nagy, 1994. 214.

⁷² Nagy, 1994. 215.

⁷³ Archiwum II. 1909. 415-416

a Psków területén elterülő termékeny földeknek köszönhetően a közeli falvakból élelmiszer utánpótlást tudnak szerezni.⁷²

Augusztus 11-én nevezte ki István király Zamoyskit főhetmanná.⁷³ A lengyel seregek főparancsnoka, Mikołaj Mielecki már 1578-ban lemondott, mivel véleménye nem egyezett Báthorival és Zamoyskival. 1579-80-ban a poszt betöltetlen volt, majd 1581-ben nevezte ki Báthori Zamoyskit főhetmanná. Kinevezésében a király utalt az addig betöltött katonai pozíciókra, és külön megemlékezik előző évi hadjáratban elért sikereiről is. A király szerint a „Köztársaság”-nak most egy ilyen, hadimesterségben jártas személyre van szüksége.⁷⁴

Augusztus 18-án érte el a lengyel haderő Ostrówot, Psków előváráat. Ez a vár négy bástyával és kőfallal rendelkező erődtetés volt, amelynek kőből épült falai nem voltak túl vastagok, és nem is voltak olyan erősek, de derékig érő víz vette körül, ezért nehéz volt elérni.⁷⁵ Az újonnan megválasztott hetman levélben szólította megadásra a védőket, de nem válaszoltak a felhívásra. Így hozzáláttak az ostrom előkészítéséhez. Két parancsnokra bízta Ostrów megszállását: a lengyeleket Mikołaj Urowiecki,⁷⁶ a magyarokat Károlyi István vezette. Az ostromot csak másnap délben kezdhették meg az ágyúztatással, ugyanis Urowiecki rosszul állította fel a sáncokat. A magyarok a másik oldalról, a lengyelekkel szemben lőtték reggeltől a várfalat.⁷⁷ Augusztus 20-ra tudtak egy akkora lyukat ütni a bástyán, amin keresztül be tudtak volna törni a várba, augusztus 21-én az őrség feladta a várat. A moszkoviták addig bevehetetlennek hitték a várukat.⁷⁸

A lengyel derékhad 1581. augusztus 24-én érte el Pskówt. Piotrowski szinte megrettent a látványtól: „Ó Jézusom, hiszen ez akkora, mint egy másik Párizs!”⁷⁹ Az a körülmény, hogy augusztus végére érték el a várost, azt a következtetést vonja maga után, hogy Báthori valószínűsíthetően téli hadjáratra készült, ami a korszakban teljesen szokatlan volt. Bár merész lépésnek tűnt mind az orosz tél, mind pedig a város erőforrásainak figyelembevételével (16 000 katona és fegyveres polgárok védtek a várost, míg Báthori 31 000 emberrel vonult a város ellen).⁸⁰

A nehéz útviszonyok miatt az átkelés nem ment zökkenőmentesen, mivel nem voltak kellően biztos hidak a Czerocha folyón, ezért gázlókat kellett keresni az átkeléshez. István öt gázlót jelölt ki a szekerek átkelésére: két helyen a lengyelek, két helyen a magyarok és egy helyen a litvánok keltek át. Miközben a király az átkelést

⁷⁴ Archiwum II. 1909. 415.

⁷⁵ Nagy, 1994. 217.

⁷⁶ Chelm kastellánja (várnagya)

⁷⁷ Nagy, 1994. 217.

⁷⁸ Nagy, 1994. 218.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/Siege_of_Pskov (letöltési ideje: 2012.02.09)

felügyelte, addig Zamoyski kancellár-főhetman a tábor és a sáncok kijelölésével volt elfoglalva.

Augusztus 29-én Farensbeck századából önkényesen rátámadtak a pskówi kitörő egységekre, de a moszkoviták olyan kemény ágyú- és puskatűzzel válaszoltak (a bástyákról már ötven fontos ágyúgolyókat meghaladó lövedékeket is lőttek), hogy még a királynak és a hetmannak is hátrább kellett húzódnia. Piotrowski szerint a király aggódott az ostrom kimenetele miatt.⁸¹ A fegyelem fenntartásának az érdekében a főhetman másnap magához kérte a lovaskapitányokat, és arra intette őket, hogy ezekkel a csatározásokkal hagyjanak fel. Zamoyski szerint „nem hősiesség az, hogy valaki a golyók elé rohanjon, s azoktól meghaljon. Veszélyes is, meg nagy kár is, ha valakit ilyen csatározásba rántanak, s emellett mérhetetlen kegyetlenség is, ha valakit aztán elrabolnak a muszkák.”⁸²

A sáncok ásásához elég későn, szeptember 2-án kezdtek hozzá. Ezen az éjszakán nagyobb kárt nem tudtak a moszkvaiak a sáncban tenni, mert későn vették észre az építőket.

A sáncokból olyan sikeresen lőtték a várat, hogy „a magyarok is, a lengyelek is széttróttak egy-egy bástyát és mellette egy-egy darab falat, s két akkora lyuk keletkezett, hogy azokon át már el lehetne kezdeni az ostromot”.⁸³ Szeptember 8-án indult meg az első roham, de az eredmény nem járt sikerrel, és a támadóknak vissza kellett vonulniuk a sáncaik mögé. Az oroszok 863 embert veszítettek el, további 1626 megsebesült.⁸⁴

Ez a sikertelen roham kiélezte a konfliktusokat a rendek, a király és a magyarok között. Piotrowski krónikájának is kiérződik a magyarelles éle. Persze ez nem csak a tábori lelkész véleményét tükrözi, hanem a teljes lengyel elit hozzáállását azokhoz a magyar katonákhoz, akik hozzájárultak az előző két év sikereihez. A lengyel nemesség jelentős része már nem akart háborúzni, és azzal vádolta meg a magyarokat, hogy személyes érdekeiket szem előtt tartva háborúra agítják a királyt.⁸⁵ A másik csoport pedig sérelmezte, hogy fontos tisztségekre magyar katonát nevez ki. Ez volt a helyzet Ostrów városában is, aminek az élére magyar parancsnokot állított az uralkodó, ami a lengyelekkel súrlódásoz vezetett.⁸⁶ Ugyanígy több helyen Piotrowski megbízhatatlan, fegyelmezetlen katonáknak állítja be a magyarokat, őket teszi felelőssé például a szeptember 8-i sikertelen ostromért. A király engedett a rá-

⁸¹ Nagy, 1994. 222.

⁸² Uo.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Nagy, 1994. 228.

⁸⁵ Nagy, 1994. 215.

⁸⁶ Nagy, 1994. 218.

⁸⁷ Nagy, 1994. 228.

beszélésüknek, miközben Zamoyski ellenezte a rohamot.⁸⁷ A királyt viszont segítette az a körülmény, hogy a kancellár a végsőkig kitartott mellette.

Bár Psków városát nem sikerült elfoglalni, hatalmas emberveszteségeket is szenvedtek, mégis hozzájárult ahhoz, hogy a béketárgyalásokon eredményesebb feltételeket tudtak kicsikarni a moszkvaiaktól. Jan Zamoyski levelezései is említést tesznek a pszkóvi ostromról, főleg a királynak küldött jelentésekben.

A béketárgyalásokon a Jam Zapolskiban tartózkodó lengyel követség minden esetben Zamoyskihoz fordult, hogy megtudják, mi a király álláspontja a békejavaslatokkal kapcsolatban, ugyanis ő dolgozta ki a javaslatokat a követségnek, és tulajdonképpen Báthori tudtával, ő képviselte az ország diplomáciáját. Ez volt Zamoyski pályájának a csúcsa, amikor birtokolta a legmagasabb állami, katonai, és ebből következően a diplomáciai hivatalt is. Ezt az utat egyik utódja se volt képes elérni sem meghaladni.

Az utolsó évek (1582-1586)

Miután a Jam Zapolski-i békét parafálták (1582. január 15.) és ratifikálták az 1582-es szejmen (sőt rendezték Livóniának a Rzeczpospolitába való inkorporációját),⁸⁸ ez felerősítette a rendek ellenállását a központosító királlyal szemben. A rendek kemény fellépésén csak Zamoyski tudott enyhíteni. A kancellár-nagyhetman rendelkezett annyi tekintéllyel és hatalommal, hogy visszaverje a lengyel-litván nemesség támadásait. Egyik oldalról támadták a protestáns nemesek, akik a király jezsuita- és katolikuspártoló politikáját törvényellenesnek nyilvánították az 1573-as varsói konföderáció rendelkezésével, miszerint a Rzeczpospolitában minden vallás ugyanolyan jogokkal bír, mint a katolikus. Másik oldalról a király állandó önkényeskedéséről és zsarnokságáról beszéltek, és az 1582 utáni időkben összeülő szejmek érdemi döntések nélkül oszlottak fel.⁸⁹ A királyt ezek az események nagyon rosszul érintették, aki a lengyelek viselkedését haláláig nem tudta megbocsátani. Ugyanakkor a kancellár nem állt a rendek mellé, támogatta uralkodója elképzeléseit.

1584-ben Wojciech Długoraj,⁹⁰ aki Samuel Zborowski szolgálatában állt a királyi udvarban, pár társával egyetemben levelet írt Samuelnek és Krzysztofnak, hogy fogadjanak fel egy bérgyilkost, aki megöli Zamoyski kancellárt (az 1580-as évekre a Zborowskiak szembekerültek a Zamoyskiakkal). A levél nyilvánosságra került, és Báthori, annak ellenére, hogy a Zborowskiaknak köszönhette megválasztását, mégis azt javasolta a kancellárnak, hogy kerítse kézre az összeesküvőket. Ekkor már Samuel és Krzysztof a király ellen is akart lázadni. Érdekesség, hogy Jan, a leg-

⁸⁸ Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, Wydanego. Tom II. Petersburg, 1859. 220-222.

⁸⁹ Davies, 2006. 346.

⁹⁰ Lengyel reneszánsz zeneszerző és lantművész.

idősebb testvér hű maradt Báthorihoz és Zamoyskihoz. A kancellár-nagyhetman, a király sugalmazására, felelevenítette az 1573-as örökös száműzetési törvényt, amelyet Samuel Zborowskival szemben léptettek hatályba, mivel az országgyűlés alatt gyilkolt, és ezt halállal büntették a korabeli törvények. Valois Henrik enyhítésképpen örökös száműzetést rótt ki Samuelre.⁹¹ Zamoyski Piekaryban elfogatta Samuelt, és ki is végeztette, Krzysztof Bécsebe menekült.⁹² Ugyanakkor ezzel a lépésével Zamoyski kompromittálta magát, és belpolitikai viszályt generált.

Báthori ugyanakkor még szorosabbra akarta fűzni kettejük kapcsolatát. 1582-ben, miután meghalt Barbara Radziwiłła, a kancellár második felesége, elérte, hogy Zamoyski Báthori Griseldist (1569-1590), Báthori Kristóf lányát kérje meg, akit 1583-ban el is vett. Úgy gondolta, hogy így halála után is biztosítható Zamoyski hűsége a Báthori-ház iránt, ami nem teljesült.

Mind a magyar, mind a lengyel szakirodalomban megjelenik az a gondolat, hogy Báthori István egy, a Rzeczpospolita szárnyai alatt szerveződő keresztény koalícióval akarta kiűzni a törököt Európa balkáni feléről. Számunkra nem az a fontos ebben, hogy valóban tervezett-e ilyet, és hogy megvalósítható lett volna-e, hanem az, hogy a háború utáni rendezés esetén az erdélyi fejedelmi címet Zamoyskira bízta volna.⁹³

Az együttműködés tíz éve

Összegzésképpen megpróbáljuk ezt az egy évtizedet szakaszokra bontani. A király és a kancellár a kezdeti kényszerűségtől eljutottak egészen a partnerségig, sőt családi kapcsolatig, bár azt önzetlen barátságnak nem mondanánk.

Kapcsolatuk kezdetét a kényszerű együttműködésnek neveznénk. Ez a választás időszaka, 1575-1576. Ekkor ismerkednek meg személyesen is, addig csak tudósításokból hallhattak egymásról. Ha Báthori elveszi Jagelló Annát, akkor a lengyelek közvetetten az Oszmán Birodalommal is jó viszonyba kerülnek, így elkerülhető a Habsburg-jelölt megkoronázása, illetve a birodalmi területről történő betörés, nem is beszélve arról, hogy a krími tatárokat is könnyebben kordában lehet tartani. Mivel Erdély perszonálunióra lépett a Rzeczpospolitával, így közvetetten a lengyel területek sérthetetlenségét is vállalta a szultán, vagyis Zamoyskiéknak kényszerűségből szükségük volt Báthorira. Ugyanígy arra volt kényszerítve a fejedelem, hogy ezzel a kis-lengyelországi frakcióval működjön együtt, mivel legitimitását nem ismeri el a nagy-lengyelországiak többsége, a litvánok és a külföld sem. Neki is kénytelen számításba vennie a kis-lengyelországi csoportot.

1577-1578-ra az ország belső viszonyai rendeződnek, így Báthori és Zamoyski kapcsolata is más dimenzióba helyeződött át. A kényszerű együttműködésből szár-

⁹¹ Davies, 2006. 332.

⁹² http://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_Zborowski (letöltési ideje: 2013.03.16)

⁹³ Szádeczky Lajos: Báthory István lengyel király titkos terve. In: Századok, 1882. XVI. évfolyam. 497.

mazó előnyöket felmérve mindkét fél honorálta a másik erőfeszítéseit. Így a király birtokokat adományozott Zamoyskinak, őt nevezte ki alkancellárnak, majd kancellárnak. Cserébe Zamoyski nem akadályozta hanem segítette a királynak a rendekkel szembeni politikáját, támogatta a Rzeczpospolitán belüli, békés ellenreformációt. Ez már az előzőnél egy személyesebb kapcsolat.

Miután meggyőződött Báthori Jan Zamoyski feltétlen hűségében, úgy gondolta, még több hatalmat koncentrál támogatója kezében: 1581-ben főhetmanná nevezte ki, így olyan karriert futott be Zamoyski, amiről még csak álmodni sem lehetett. Felismerték, hogy a jövőben is szükségük van egymásra, az állami posztokért és a birtokokért cserébe Zamoyski védte az uralkodó tekintélyét, ameddig csak lehetett, mind a szlachta mind a mágnások ellenében. Ez a kapcsolat pozitív vagy negatív hatással volt a Rzeczpospolitára? A katasztrofális helyzetben lévő kincstárat és költségvetést kemény lépésekkel Báthori pár éven belül konszolidálta, vesztes helyzetből megnyerte a IV. Ivánnal folytatott háborút, sikerült rendezni a regisztrált kozákság problematikáját is, megreformálta a kancelláriát, és ez csak pár példa uralkodásának tíz évéből. Báthori uralkodásának a mérlege mindenképpen pozitív, de ezt Zamoyski nélkül nem tudta volna elérni.